

Bodil Christine Erichsen

FOLKELIG FREDS- OG ANTIKRIGSARBEID I NORGE

Krigen i Ukraina aktualiserer fredsarbeidet, og krever grundig debatt og kunnskapsoppbygging omkring forsvars- og utenrikspolitikk på vår tids nye premisser. I Norge har fredsarbeidet i hovedsak vært drevet fram av folk og partier på venstresiden. Kritikken av NATO har i etterkrigstida vært et betydelig innslag i fredsarbeidet. Når NATO nå har en aktiv rolle i Ukraina-krigen, er det særlig bekymrende at fredsbevegelsen er så stille og at «fredspartiet» SV etter åtte måneder, ikke har fremmet alternative analyser av konflikten. Heller ikke Rødt ser ut til å utfordre rådende forestillinger.¹

Den internasjonale fredsaktivismen har røtter fra 1800-tallet, de første foreningene ble stiftet i USA og London i kjølvannet av Napoleonskrigene. De første i Norge kom på slutten av 1800-tallet, som også var hundreåret for de religiøse vekkelsene og arbeiderbevegelsens framvekst. I løpet av 1900-tallet med sine to verdenskriger, vokste fredsbevegelsen både i styrke, betydning og antall organisasjoner. Det skjedde på bakgrunn av teknologisk utvikling, både på våpen- og informasjonssiden. Etter andre verdenskrig bidro blokkdannelsen mellom to supermakter – NATO og Warszawapakten – til økt og vedvarende krigsfare. Frykten for atomvåpnene preget fredsaktivismen, som nådde et høydepunkt på 1960-, -70 og -80-tallet.

Vår verden endret seg rundt 1990. Murens fall, Sovjetunionens oppløsning og avviklingen av Warszawapakten ga håp om fred og nedrustning. Risikoen for krig i våre nærområder syntes avverget – for en tid. Andre politiske felt syntes mer prekære. Internt på venstresiden stod strid og diskusjoner om nyliberalismen og spørsmålet om EU-medlemskap på nytt. Dessuten begynte klimaproblematikken for alvor å gjøre seg gjeldende. Resultatet var at utenriks- og stormaktspolitikk ble neglisjert, både i partiene og organisasjonene. Det var som om luften gikk ut av fredsbevegelsen, organisasjonene krymper, analysene uteble. SV, som en rekke andre sosialistpartier i Europa, kom dermed til å støtte krigsoperasjoner i det tidligere Jugoslavia i 1999. Ingen fredsorganisasjoner var sterke nok til å påvirke et parti som plutselig hadde fått NATO-tilhengere i ledelsen.²

I forbindelse med Russlands invasjon i Ukraina etterlyses fredsbevegelsen nå og det tas initiativer for å blåse liv i bevegelsen igjen.³ Hva er det å blåse liv i? Hva har vært, hva var vellykket og hva gjør vi nå? Og ikke minst, hva slags bevegelse snakker vi om?

La oss først definere begrepet «fredsbevegelsen». Fredsforsker og fredsaktivist Johan Galtung formulerte det slik i 1985: «... alle disse mennesker,

millioner på millioner, i øst og vest som *vet* at en kjernefysisk krig rett og slett ikke må finne sted, som *vet* at rustningskappløpet ikke kan fortsette i det uendelige uten å lede til krig, som *vet* at nedrustningskonferanser ikke stopper rustningskappløpet, som sier dette klart og tydelig og handler deretter ...»⁴

I denne artikkelen rettes oppmerksomheten mot det organiserte fredsarbeidet. Begrepet «fredsbevegelsen» er da å forstå som en samlebetegnelse for til dels svært ulike organisasjoner som ofte har samlet seg om konkrete aksjoner og brede folkebevegelser. Vi skal se på de viktigste hendelsene i freds- og antikrigsarbeidet i Norge, hovedsakelig manifestert i sivilsamfunnets organisasjoner og aktiviteter.

Ildsjeler og organisasjoner før andre verdenskrig

Det folkelige engasjement for fred, nedrustning og diplomati vokste fram i opposisjon til myndigheters opprustning og nasjoners ønsker om økonomisk og territoriell dominans. Den første fredsforeningen i Norge var en ren kvinneforening. Dikka Møller (Katti Anker Møllers tante og svigermor) stiftet Kvindernes Fredsforening i 1894.⁵ Året etter ble Norges Fredsforening, forløperen til Norges Fredslag, grunnlagt av stortingspolitiker Wollert Konow (SB),⁶ med flere kjente politikere og kulturpersonligheter som medlemmer, en forening Dikka Møller for øvrig kom til å lede fra 1898-1900.⁷

Den direkte bakgrunnen for denne organiseringa var Norges selvstendighetsambisjoner, den såkalte konsulatsaken og faren for krig med Sverige, men krigsmotstand var ikke noe særnorsk fenomen. Dannelsen av Røde Kors i 1863 kan ses som en forløper for den organiserte fredsbevegelsen. Stifteren, sveitseren Henri Dunant, så krigens følger for soldatene på nært hold og mente at alle burde få medisinsk hjelp, uansett hvilken side de kjempet på. Denne tanken, sammen med formidlingen av krigens grusomheter, inspirerte til fredsarbeid i mange land.

Fredslaget eksisterer fortsatt som medlemsorganisasjon, én blant flere organisasjoner som jobber mot krig, for fred og nedrustning på ulike nivåer – nå i økende grad på frivillig basis etter en viss profesjonalisering fra 1960-70-tallet og utover.⁸

En annen tidlig fredsorganisasjon som fortsatt eksisterer, er Internasjonal Kvinneliga for Fred og Frihet (IKFF)/Womens International League for Peace and Freedom (WILPF). Den ble stiftet i Haag i 1915 som en protest mot verdenskrigen. Fra Norge møtte ni kvinner⁹ som for så vidt stod i en annen situasjon enn de fleste av medsøstrene. Norske kvinner hadde stemmerett og Norge forble nøytralt gjennom hele 1. verdenskrig. Ikke desto mindre ble den norske avdelingen stiftet samme år. WILPF har i dag nasjonale avdelinger i 32 land spredd over hele verden. Dertil kommer 13 mer uformelle grupper. IKFF Norge er en liten, men fortsatt aktiv organisasjon.

WILPF International har et mer feministisk preg enn den norske avdelingen.¹⁰

Disse organisasjonene, som sprang ut av borgerlige miljøer, var viktige, men fikk liten innflytelse i borgerlige partier. I den norske arbeiderbevegelsen derimot dominerte antikrigsargumentasjon og holdninger til fredsarbeid og nedrustning fram til andre verdenskrig.¹¹ I mellomkrigsårene forringet de politiske spenningene mulighetene for tverrpolitisk samarbeid, men erfaringene og de voldsomme dødstallene fra 1.verdenskrig ga næring til fredsarbeidet.

Ildsjeler og organisasjoner i etterkrigstida

Krigens redsler aktualiserte og revitaliserte fredsarbeidet også i Norge, selv om vi jo tross alt hadde sluppet *relativt* nådig fra 2. verdenskrig. Norges Fredsråd, en paraplyorganisasjon for fredsforeninger, ble stiftet i oktober 1945. I debatter rundt sikkerhetspolitikk har det i etterkrigstida gjerne vært vist til hvor sårbare vi var i 1940 på grunn av arbeiderbevegelsens og Nygårdsvoldsregjeringens nedprioritering av forsvaret. Inntrykket av at en hel etterkrigsgenerasjon krevde opprustning, er i beste fall mangelfullt. Sju organisasjoner inngikk i Fredsrådet fra starten.¹²

Med ny teknologi og atomvåpen, var det åpenbart at neste krig kunne bli mye verre. Likevel gikk det nesten 15 år før arbeidet mot atomvåpen skjøt fart. Da var landet gjenoppbygd, og framtiden så ganske lys ut hadde det ikke vært for stormaktenes rivalisering og frykten for atomkrig. Det var foretatt en rekke prøvesprengninger flere steder på kloden. For oss i Norge var prøvesprengningene på Novaja Semlja det mest skremmende. Ble vi utsatt for radioaktivt nedfall og hvor helsefarlig var det? Vi var langt inne i den kalde krigen. Sovjetunionen var ikke lenger en alliert i en kamp mot Hitler, men en truende stormakt. At vår nærmeste allierte, USA, og vår nærmeste nabo, Sovjet, konkurrerte om å fremskaffe den største og mest ødeleggende bomben, var mildt sagt ikke betryggende.

Kampen mot atomvåpen

Sosialistisk studentlag, et AUF-lag ved universitetet i Oslo, tok våren 1958 initiativ til en resolusjon med krav til regjeringen om å forhindre utplassering av atomvåpen i Vest-Tyskland. Dette «påskeopprøret» fikk stor tilslutning i fagbevegelsen, og flertallet av DNAs stortingsrepresentanter skrev under. Regjeringen «slapp» å følge opp, da saken ikke kom opp i NATOs råd.¹³

18.mai 1960 ble det arrangert protestmarsj i Stavanger, under parolen «Ingen atomvåpen på norsk jord». Initiativtakere var skuespillerparet Sonja Lid og Lars Andreas Larssen, men bak stod også Kvekerne, IKFF og Norsk Kvinneforbund.¹⁴ Frykt for effekten av prøvesprengninger så vel som faktisk atomkrig førte til protester over alt i verden. Initiativtakerne i Norge kunne

for eksempel se til massedemonstrasjoner mot atomvåpen på Trafalgar Square i London året før.¹⁵ Impulsene fra «det store utland» manifesterte seg først i en liten norsk by. Demonstrasjonen var vellykket. Et halvt år senere, den 27. november 1960, ble Kampanjen mot atomvåpen stiftet av Anne Grieg, Kari Enholm og Carl Martin Borgen.¹⁶ Et stort folkemøte ble holdt i Klingenberg kino i Oslo der parolene var: «Ingen atomvåpen eller atombaser på norsk jord», «Ingen spredning av atomvåpen til andre land» og «Fullstendig atomnedrustning». Initiativtakerne, en rekke framtrede borgere, som både da og siden er omtalt som «De 13»,¹⁷ skrev at «Norge må ta initiativet til at bruk av kjernefysiske våpen stemples som folkerettsstridig og moralsk forkastelig.»¹⁸ 3 000 mennesker støttet kampanjen med sin underskrift.¹⁹ Året etter arrangerte kampanjen fredsmarsjer fra fire steder i Oslo, med avslutning på Fritjof Nansen plass (Borggården). Mellom 10 000 og 15 000 fylte plassen 19. mars 1961. En folkebevegelse var skapt.

Kampanjen mot atomvåpen er forløperen til dagens Nei til atomvåpen (NtA). Selv om frykten for atomvåpen etter hvert ble mindre, ettersom vi erfarte at de ikke er blitt brukt, er kampen mot atomvåpen den delen av fredsbevegelsen som har vært lettest å holde liv i. Det avspeiles i at flere organisasjoner eksisterer side om side, som Leger mot atomvåpen og International Campaign to Abolish Nuclear Weapons (ICAN). Vi kan også regne inn arvtaakeren til Bestemødre mot Atomvåpen (stiftet 1983), Bestemødre for fred (stiftet 2003), som har fulgt opp tradisjonen med løpeseddelutdeling foran Stortinget en gang i uka. Inspirasjon til denne aksjonsformen kom fra mødrene i Argentina, som under militærdiktaturet i samlet flokk utenfor presidentpalasset etterlyste sine sønner som var forsvunnet..

I motsetning til annet fredsarbeid kan kampen mot atomvåpen føres på humanistisk grunnlag, nærmest apolitisk, og samler derfor bredt, så lenge kravet ikke knyttes opp mot øvrig utenriks- og forsvarspolitik.

Fredskontoret

For skuespillerekteparet Lid & Larssen i Stavanger på 60-tallet stoppet det ikke med demonstrasjoner mot atomvåpen. Med Cubakrisen som bakteppe opprettet de Fredskontoret i byen i 1962. I løpet av ganske få år ble Fredskontoret etablert i 17 norske byer. Alle drevet på mer eller mindre frivillig basis, med små midler fra medlemskap og donasjoner. Bare enkelte konkrete seminar/konferanser fikk økonomisk støtte fra UD. Lid & Larssen levde en periode på 70 kr uka!

Miljøet var tverrpolitisk, men preget av NATO-motstand, pasifisme og solidaritetsarbeid. Kontoret engasjerte seg sterkt i Vietnamkrigen som i løpet av 60-tallet genererte protestbevegelser i store deler av verden og ble et samlingsmerke for venstresiden og 68-generasjonen i Vesten. For mange ble

Fredskontoret et slags fristed, «et politisk-kulturelt åndehull ...», som stifterne av Amnesty i Stavanger har kalt det.²⁰

I ti år holdt de det gående. Var det gått ut på dato allerede i 1972? Kampen mot USAs krigføring fortsatte med full styrke, stadig flere nektet militærtjeneste og NATO-motstanden var ikke svekket. EEC-spørsmålet ble avklart, men det var åpenbart for nei-siden at verken medlemskap eller utenforskap ville sikre oss fred. En medvirkende årsak til nedleggelsen var ifølge Sverre Røed-Larsen dilemmaet mellom ikkevold og støtte til vold i frigjøringskamp, med særlig adresse til ml-erne. De var ikke pasifister, men flere ledende skikkelser som Sigurd Allern og Erling Folkvord hadde vært sentrale i Fredskontorets arbeid.²¹ Ml-erne oppfordret etter hvert til aktiv militærtjeneste. Det ble vanskelig å holde «troppene» samlet.

Pax

Forlaget Pax er i dag et «normalt» kommersielt forlag, men har en helt spesiell historie. Det startet som et månedlig, pasifistisk tidsskrift i 1962, utgitt av Folkereising mot Krig (FMK). Fredssaken var fortsatt viktig da redaktøren av tidsskriftet, Tor Bjerkmann, etablerte forlaget i 1964, men først og fremst var det et alternativt forlag, som utga debattbøker og venstre-radikale titler i billig paperbackformat. Tidsskriftet Pax eksisterte fortsatt i 1969.²² Bjerkmann trakk seg fra Pax i 1972,²³ samme år som Fredskontoret ga opp.

Fredsmarsjene på 1980-tallet

Kvinner har til alle tider vært aktive i fredsarbeidet og utgjort en stor del av fredsbevegelsen, både i og utenfor rene kvinneorganisasjoner. Mens det meste av syttitallsfeministenes opprør hadde lagt seg og den såkalte statsfeminismen tok form, levde «fredskvinnene» videre som protestbevegelse. Av en rekke kvinneinitierte fredsdemonstrasjoner og aksjoner på 1980-tallet, fikk fredsmarsjene mest publisitet. Det såkalte *dobbeltvedtaket* i 1979 satte sinnene i kok. Saken var at USAs planer og NATOS vedtak om utplassering av mellomdistanseraketter med atomstridshoder i Europa ble fulgt opp med et vedtak om nedrustningsforhandlinger. Det siste skjedde etter påtrykk fra fredsbevegelsen. Dobbeltvedtaket ble oppfattet som selvmotsigende og nedrustningsdelen som lite troverdig. Nordiske kvinner reagerte spontant og mobiliserte kvinneorganisasjoner og nettverk til protest. Det ble arrangert tre internasjonale og én nasjonal fredsmarsj i løpet av tiåret. Sentralt i arbeidet stod IKFF og det mer uformelle nettverket Kvinner for fred. Motstand mot atomvåpen var det sentrale parolegrunnlaget.

Den første store fredsmarsjen gikk fra København til Paris sommeren 1981. 4 000 mennesker forlot København i juni. Folk ble invitert til å delta så langt eller kort de ønsket. Ti kvinner fra hvert av de nordiske landene

forpliktet seg til å gå hele marsjen. 1 200 km ble tilbakelagt. Da toget nærmet seg Paris på Hiroshima-dagen 6. august, deltok 22 000 mennesker. Kritikken uteble ikke og kom fra blant andre høyrepolitikeren og leder i Norske kvinners nasjonalråd, Grethe Værnø, som hadde tette forbindelser til Forsvaret.²⁴

Som så ofte ble fredskvinnene beskyldt for å løpe Sovjetunionens ærend. Den kritikken tok de seriøst og fikk etter store anstrengelser arrangert en fredsmarsj fra Stockholm til Moskva og Minsk året etter. Sovjetmarsjen var en imponerende prestasjon som antakelig var med på å bane veien for politiske endringer «bak jernteppet». Med paroler om nedrustning og nei til atomvåpen i øst og vest ble de nordiske og sovjetiske demonstrantene tatt vel imot. Tusenvis møtte opp og deltok på lokale arrangementer. 50 000 hørte IKFFs leder Elise Hübert tale. Norsk presse bagatelliserte hendelsen og fokuserte på små uenigheter underveis. Men NRKs Moskva-korrespondent, Hans Wilhelm Steinfeld, måtte gi seg ende over og spurte Eva Nordland «Eva, hva sier du nå? Dere har jo vunnet over byråkratiet i landet?»²⁵

Den tredje internasjonale marsjen i 1983, Oslo – New York – Washington, fikk liten oppmerksomhet tross støtte fra flere fagforbund, politikere og kulturpersonligheter. Johan Jørgen Holst, Karin Stoltenberg og Ruth Tellefsen var blant dem. Birgitte Grimstad var en av tre marsjledere. «I USA ble marsjen neglisjert og usynliggjort og de eneste offentlige representantene som stilte opp, var amerikansk politi med køller», ifølge Else Skjøsberg.²⁶

Den såkalte Norgesmarsjen fra Eidsvoll til Trondheim ble en suksess. Aksjonen i 1983 samlet så godt som alle fredsorganisasjonene i Norge. Medregnet et antatt antall uregistrerte deltakere hadde 25 000 sluttet opp om protesten mot atomvåpen ifølge *Aftenposten*. Blant de synlige og aktive deltakerne var organisasjonen Nei til atomvåpen med Ole Kopreitan i spissen, som på denne tiden var blitt selve symbolet på kampen mot atomopprustning i Norge.²⁷

Samme år hadde 125 kommuner og 11 fylker erklært seg som atomvåpenfrie soner, slik FN anbefalte i 1978. Det var også en støtte til kravet om å traktatfeste Norden som atomvåpenfri sone, noe som fikk tilslutning fra millioner i hele Norden. Bare i Norge ble det samlet inn over en halv million underskrifter. Ingen av regjeringene realitetsbehandlet forslaget.²⁸

Pasifisme og antimilitarisme – og situasjonsbestemt krigsmotstand

Store deler av fredsbevegelsen er tuftet på mer eller mindre pasifistiske ideer. Hva pasifisme egentlig er, derom strides de lærde. I Norge har Johan Galtung framfor noen vært pasifismens frontfigur.

Galtung skiller mellom pasifisme og antimilitarisme.²⁹ Selv om kombinasjonen er vanlig, er det ikke slik at alle som er mot krig, eller for eksempel mener militæret koster samfunnet for mye, er pasifister. Galtung understreker

på den andre siden at pasifisme ikke er ensbetydende med total avvisning av voldsbruk i alle situasjoner. I praksis blir det dermed ikke så enkelt å skille mellom pasifisme og antimilitarisme og det betyr ofte lite.

Noe annet er det som kan kalles situasjonsbestemt krigsmotstand. På samme måte som for eksempel Fredslaget og Fredsrådet i dag fordømmer Russlands invasjon i Ukraina, og i denne saken blir alliert med krigshissere som NATO, USA og militarister i Norge, har ulike mennesker og organisasjoner, som hverken har vært pasifister eller antimilitarister, kunnet støtte opp om konkrete fredsinitiativ og -aksjoner.

Miltærnektning og siviltjeneste i Norge

En relativt betydelig del av fredsbevegelsen i Norge har militærnektene stått for. De fleste nektet på et ikke-voldelig grunnlag, men noen hadde også politiske grunner for å nekte. Det kunne for eksempel være på grunn av Norges medlemskap i NATO.

Grunnloven av 1814 hjemlet verneplikten, men lov om allmenn verneplikt for menn ble først innført i 1854. Med mindre helsa var til hinder for militære aktiviteter, var alternativet fengselsstraff. De første militærnektene i Norge var kvekere og i mange år etter 1814 var det kun kvekere som nektet militærtjeneste. Siden har flere nektet på religiøst grunnlag.³⁰

I 1922 ble militærnektning avkriminalisert, og det ble åpnet for siviltjeneste etter press fra arbeiderbevegelsen og fredsbevegelsen. Det var et framskritt, men det var rom for forbedringer. Søknadsprodyren var besværlig og politiavhørene, som var obligatoriske, var ofte ubehagelige, tjenestetiden var lenger enn militærtjenesten og arbeidet var sjeldent meningsfullt, ofte fysisk tungt. Fengselsstraff ventet den som også nektet å utføre siviltjeneste, såkalte «totalnektene».

Etter frigjøringen i 1945 ble fredsarbeidet intensivert og mange ønsket ikke å delta i opprustning og krigsforberedelser. I 1965 ble adgang til siviltjeneste åpnet for ikke-religiøse overbevisninger. Det forbedret neppe militærnektenes omdømme, de var i det store og hele ille ansett.

Det endret seg etter hvert. Om det skyldes antallet som valgte siviltjeneste, eller samfunnsutviklingen generelt, skal være usagt, sannsynligvis spilte ulike forhold sammen. Barbara Gentikow refererer til statistikk som viser at antall militærnektene økte betraktelig i forbindelse med Koreakrigen (1951-52) og Vietnamkrigen (1970-74). Senere førte den kalde krigen til ny økning. Da fikk vi også en ny type militærnektene som argumenterte politisk. Det var altså situasjonsbestemt militærnekt, menn som ville forsvare Norge, men ikke delta i NATOs imperialistiske krigføring. Andre kunne nekte på grunn av de grusomme våpnene som var utviklet, såkalte ABC-våpen (atomvåpen, biologiske og kjemiske våpen).

Så kunne man vel tenke seg at antallet militærnektere ville øke igjen på 2000-tallet? Våpnene er ikke blitt mindre grusomme og flere er tatt i bruk. Krigene, der vi gjennom FN og NATO er involvert, er ikke blitt færre. Utenlandsoperasjonene er snarere blitt mer kontroversielle.

Erfaringene fra UNIFIL-innsatsen i Libanon (1978-98) førte nok til at flere soldater i utenlandstjeneste fikk et annet syn på slik deltakelse enn de så for seg da de meldte seg til fredsbevarende FN-styrker. Myndighetene skjønnet oppdraget.³¹ At politikere som sender soldater i krig, fører mer eller mindre regulær desinformasjon, er ikke nytt med Russlands mobilisering til Ukrainakrigen. Libanonveteraners anbefaling om ikke å delta i utenlandsoperasjoner³² slo ikke ut på militærnektestatistikken. Slik tjeneste er basert på frivillighet.

Heller ikke NATOs bombing i Serbia 1999 resulterte i flere militærnektere. Tvert om sank antallet drastisk etter 2000. Årsaken er å finne i omleggingen av det norske forsvaret fra «mobiliseringsbasert invasjonforsvar», hvor verneplikten var det bærende element, til et innsatsbasert mobilt militærsystem, gjennom NATO tilpasset utenlandsoperasjoner og USAs behov.

Omleggingen av våre militære styrker til et mer profesjonelt og spesialtrent «forsvar» innebar at Forsvaret ikke lenger hadde bruk for så mange i vernepliktig alder. Omleggingen gikk raskt. Kvantitet ble erstattet av kvalitet slik at behovet for mange soldater ble irrelevant i forhold til behovet for bedre soldater. De store kullene med vernepliktige var blitt en unødvendig utgiftspost i et forsvar som slukte alt flere milliarder til høyteknologiske løsninger og utstyr. Nå gjaldt det for forsvaret å plukke ut de best kvalifiserte og mest motiverte rekruttene. Verken pasifister eller NATO-motstandere var blant dem. Men kvinner kunne brukes i en mer høyteknologisk militærorganisasjon ...

I den omleggingsprosessen forsvant behovet for alternativ verneplikt. Siviltjenesteordningen ble avviklet i 2012.³³ Dermed forsvant også en mulighet til å synliggjøre krigsmotstanden. I siste del av det 20. århundre var sivilarbeiderne godt synlige i samfunnet. De jobbet i omsorgs- og samfunnsnyttige institusjoner og i sivilsamfunnets organisasjoner, som for eksempel Naturvernforbundet. Ikke minst tjenestegjorde mange militærnektere i barnehagene, hvor mangelen på mannlig personale var stor. De færreste kunne unngå å møte en militærnektet. Han var ikke lenger uglesett, men blitt en naturlig del av vårt samfunn – selv om det naturligvis var uenighet både om militæret og siviltjenesten.

Rundt siviltjenesten oppstod et omfattende organisasjonsarbeid. Sivilarbeiderne var fagorganiserte og tillitsvalgte kunne uttale seg offentlig. Det ble utgitt en håndbok³⁴ og to blad – *Sivilarbeideren* og *Balder*.

Den pasifistiske organisasjonen FMK var naturligvis aktiv i forbindelse med militærnektning og hadde sin storhetstid på 80-tallet da antall sivil-

arbeidere var høyt og aktivitetene rundt dem var mange. FMK utga tidskriftet *Ikkevold* 1968-2005.³⁵ FMK utga også bøker, for eksempel artikkelsamlingen *Ikkevold – teori og praksis* og Johan Galtungs *Det finnes alternativer!* FMK eksisterer fortsatt, men med lite eller ingen aktivitet. Organisasjonen mistet mye av sin funksjon da siviltjenesten ble avviklet.

Kampen for åpenhet om forsvar og sikkerhetspolitikk

En side av fredsarbeidet er å opplyse om hva som foregår innenfor forsvaret. Av forsvarsmessige hensyn er det stort sett hemmelig. Det er et demokratisk problem. Gjennom valg gjøres vi ansvarlige for ting vi ikke vet noe om.

Vi har hatt våre varslere i Norge i en tid da teknologien ikke gjorde verden like ugjennomsiktig som nå. I dag kreves avansert datakompetanse, hva enten man hacker seg inn i andres datasystemer, som Julian Assanges kilder gjorde, eller har tilgang til hemmelige databaser, som Edward Snowden hadde. Chelsea Manning, Assange og Snowden har måttet betale en høy pris for å ha avslørt ulovligheter.

Den såkalte Blindheimsaken handlet om at den tidligere etterretnings-offiseren i 1976/77 opplyste at han hadde deltatt i spionasje mot Sovjet i Finland på 50-tallet. SV-eren Ivar Johansen skrev om det i *Ny Tid*. I den forbindelse avslørte han også at han hadde lister over ansatte i de hemmelige tjenestene. Flere var involvert i den såkalte listesaken, blant annet ved å (forsøksvis) gjemme dokumentene. Noen år senere, 1983, var det redaksjonen i FMKs avis, *Ikkevold*, som kom i hardt vær, ved å «avsløre» en amerikansk avlyttingsstasjon på Andøya. Politiet foretok razzia i redaksjonslokalet – slikt hadde ikke skjedd siden krigens dager. Ivar Johansen var involvert også i denne saken. Blindheim opplyste om forhold andre hadde omtalt, de andre aktørene hadde utelukkende brukt åpne kilder. Likevel havnet alle sakene i Høyesterett. Ivar Johansen sonet 60 dager i fengsel, alle de andre kom unna med betingede dommer eller frifinnelse. *Ikkevold*-saken gikk to runder i rettssystemet, med frikjennelse i Høyesterett begge ganger. Siste gang med tre mot to stemmer.³⁶

I ettertid kan man undre seg over myndighetenes pågåenhet i disse sakene. Selv om utfallet av sakene gikk i de anklagedes favør, kan prosessene likevel ha tjent hemmeligholdet rundt forsvaret godt. Ivar Johansen har ved flere anledninger pekt på skremseffekten. Det er i hvert fall lenge siden at noe som kan være forsvarshemmeligheter, har vært publisert i Norge. Kanskje skyldes det at både Forsvaret og Etterretningstjenestene selv blitt langt mer åpne om sine installasjoner og personell. Men hemmelige tjenester har vi fortsatt. På bakgrunn av terrortruslene har de har fått mye videre fullmakter enn før.³⁷ Edward Snowdens avsløringer av verdensomspennende amerikansk overvåking, og Chelsea Manning og Julian Assanges avsløringer

fra USAs krigføring, viser mulighetene dagens teknologi gir både myndigheter og varslere.

Fredspedagogikk – hva er det?

I dag er det få som arbeider med fredskultur og fredspedagogikk, men på 70- og 80-tallet var det stor aktivitet rundt slike spørsmål. Grunnleggende handler det om å løse konflikter uten å ty til vold. Det må læres. FNs konsept «fredskultur» er nedfelt i UNESCOs arbeid.³⁸

Arbeidet for å fremme fredskultur var ikke nytt på 70-tallet. Både IKFF og Fredslaget var opptatt av dette gjennom hele mellomkrigstida, og etter krigen arbeidet FMK, stiftet i 1937, med ikkevoldelig samfunnsbygging. Tidlig på 70-tallet ble det utviklet som utdanningsprosjekt, i kjølvannet av den internasjonale fredsforskningen som oppstod på 50- og 60-tallet.

Allerede i 1966 ble det tatt initiativ for å opprette en folkehøgskole for fred i Norge. Fredsaktivist og folkehøgskolelærer Harald Bjørke og Fredskontorets leder Lars Andreas Larssen jobbet med saken i mange år. En tid så det ganske lovende ut. Direktoratet for utviklingshjelp viste interesse og Oslo kommune budsjetterte med henblikk på delfinansiering og skaffet egnet tomt. Da initiativtakerne ikke klarte å stille nødvendig kapital, overtok Oslo kommune hele prosjektet, som falt i grus da de borgerlige overtok bystyret i 1976.³⁹

Et tiår senere kom boka *Skole for fred. Handbok i fredspedagogikk*⁴⁰, med praktiske råd og konkrete undervisningsopplegg for alle alderstrinn. Harald Hansejordet hevdet innledningsvis at freds- og nedrustningsspørsmål burde vært obligatoriske emner i skolen. Knappt 20 år deretter kunne det se ut som ønsket langt på vei ble oppfylt. 2000 - 2010 var FNs tiår for fredskultur og ikke-vold for verdens barn. Norge var en offisiell del av det, og forpliktet seg til å fremme fredskultur gjennom utdanningen.⁴¹ Det fikk begrenset oppmerksomhet. Fredsrådet publiserte i 2006 en artikkel i *Utdanningsnytt*, som dels viste at utdanningsinstitusjonene ikke fulgte opp fredspedagogikken, dels viste at fredskultur er mer enn ikke-voldelig konfliktløsning.⁴² Fredskultur er ingen fasttømret ideologi, men en dynamisk prosess, der man søker måter å løse verdens problemer på med fredelige midler.

Nedrustningsavtalene

Nedrustningsavtaler høres vel bra ut? En naturlig tanke for fredsaktivister, som har vært pådrivere for slike prosesser.⁴³ Men tross mange forsøk, har ikke strategien ført fram.

Etter at verden var på randen av atomkrig i forbindelse med Cuba-krisen i 1962, lot det til at anti-atomvåpen-aktivistene ble hørt. I 1963 ble den første avtalen for å redusere atomarsenalet inngått. Det var en prøvestansavtale mellom USA og Sovjetunionen og Storbritannia. Siden fulgte en rekke

avtaler, de fleste med tidsbegrensinger og smutthull. Prøvestansavtalen gjaldt for eksempel ikke underjordiske prøvesprengninger. Ny, forbedret avtale ble vedtatt av FNs generalforsamling i 1996, men trådte aldri i kraft fordi særlig USA ikke har ratifisert. Ikke-spredningsavtalen 1970, skulle bare gjelde i 25 år, men ble reforhandlet til å gjelde på ubestemt tid i 1995. Disse avtalene som i prinsippet skulle gi USA, Sovjet, Frankrike, Storbritannia og Kina enerett på atomvåpen, har som vi vet ikke blitt respektert. I dag har også India, Israel, Pakistan og Nord Korea atomvåpen.⁴⁴

Tross den nærmest endeløse rekken av forhandlinger, konferanser og avtaler, er kloden i dag mer opprustet enn noensinne. Johan Galtung forklarte i 1985 hvorfor nedrustningsforhandlingene er dømt til å mislykkes. Han utredet tre grunnprinsipper i forhandlingene, maktbalanse, gjensidighet og kontroll, som virker kontraproduktive dersom målet er nedrustning.⁴⁵ Kort oppsummert: Makt er vanskelig målbart, gjensidighet krever enighet om hva det skal forhandles om, og kontrollregimer er vanskelige, særlig fordi våpenutvikling i dag for det meste foregår under jordens overflate og er vanskelig å oppdage fra luften. Det ligger i strukturene at maktene vil gjøre hva de kan for ikke å bli militært underlegne.

Nedrustningsforhandlingene bidrar ifølge Galtung negativt ved å demobilisere fredsbevegelsene, som føler avtalene som seire og forhandlinger som at regjeringene tar grep blant annet gjennom FN-systemet. Dessuten peker Galtung på at forhandlingene styrker et nedrustningsbyråkrati med egne interesser. Vi kunne tilføyd at våpenindustrien er en selvstendig maktfaktor i dette spillet, med sterke bindinger til både regjeringer og byråkrati.

Har det likevel lyktes? Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty (INF-avtalen) av 1987, innebar at en gruppe mellomdistanseraketter med kjernefysiske våpen skulle fjernes. Slik sett den første (og eneste?) faktiske nedrustningsavtalen. Det skjedde som en gjenopptakelse av forhandlingene etter NATOs såkalte dobbeltvedtak i 1979, om utplassering av kjernefysiske mellomdistanseraketter i Europa. Massive protester og europeiske regjeringers bekymring for å bli slagmark i en krig mellom supermaktene initierte forhandlinger. Da USA begynte utplasseringen i 1983, ble forhandlingene brutt, men gjenopptatt i 1985. Med Gorbatsjov som sovjetleder, blåste milde vinder mellom øst og vest. Avtale ble inngått, og den ble overholdt. INF-avtalen ble ansett oppfylt i 1991. 1. Februar 2019 kunngjorde USA at de ville trekke seg fra avtalen. Dagen etter gjorde Russland det samme. Men en del av den, som forbød nyanskaffelser, står fortsatt ved lag.⁴⁶ Medvirket det til å demobilisere fredsbevegelsene?

Det var ingen grunn til å hvile på laurbærene. Russisk atomarsenal i tidligere sovjetstater og NATOs utvidelser undergravde hele systemet. Man kom fort tilbake til endeløse forhandlinger, og USA viste seg lite villig til å inngå forpliktende avtaler.

Hva nå?

Vi står nå i en situasjon hvor krigen i Ukraina skaper nærmest total oppslutning om NATO, uten syn for at nettopp NATO med sin utvidelsesstrategi har bidratt til å framprovosere krigen. Verdenskrig og atomkrig truer igjen. Vi kunne ønske den kalde krigen tilbake. Frykten for motpartens gjengjeldelse, terrorbalansen, holdt i det meste krigen unna Europa - så lenge det varte. Da må vi huske at kontinuerlig opprustning av frykt for å bli underlegen, var en uunngåelig følge av situasjonen. Det er ingen god fredsstrategi.

Den umiddelbare oppgaven er å få avsluttet krigen uten seierherre, altså en forhandlingsløsning som begge parter kan leve med, og som ingen av partene motarbeider seinere. For å nå fram med et slikt budskap, er det viktig at vi er tydelige i kritikken av Russland og Putin, samtidig som vi «feier for egen dør». NATO må gi avkall på ytterligere utvidelse.

Uansett utfall er det lite sannsynlig at maktbalansen fra den kalde krigen snarlig gjenopprettes. Den er forskjøvet i USAs favør. Fredsarbeidet vil derfor få et mer ensidig fokus på Vestens rolle og USA som aggressiv krigsmaskin. NATO-motstanden må revitaliseres, vi trenger god informasjon om verdenssituasjonen og vi trenger organisasjoner som jobber aktivt for fred og folkeopplysning om mulige veier til å skape fred.

Det er også på høy tid å drøfte alternative forsvarsformer. Det har vært gjort før. Galtung kalte det *omrustning*. Tilsynelatende i tråd med Galtungs forsvarstanker, lanserte Stein Ørnhøi i sin tid et forslag om et anti-okkupasjonsforsvar som kombinerte lokalt forankret kampkraft med materiell tilpasset norsk terreng.⁴⁷ Det ville ikke kunne hindre invasjon, men gjøre okkupasjon desto vanskeligere. Sivilforsvar og allmenn verneplikt vil antakelig i kombinasjon med innøvd sivil og administrativ ulydighet også gjøre landet til mindre attraktivt for invasjon.

Vi har alle et ansvar, men hva med mulighetene? «Fredspolitik er komplisert», konkluderte Galtung i 1985, både intellektuelt og på det praktiske plan.⁴⁸ Seriøst fredsarbeid i dag krever ansatte, men bevilgningene til fredsorganisasjonene er så godt som eliminert. AP/SP-regjeringen foreslår i statsbudsjett 2023 kutt i bevilgninger til organisasjoner mot atomvåpen, og i tilskuddsordninger for frivillig arbeid. I sitt høringsinnspill skriver Fredsrådet: «Statlig tilskuddsordninger for opplysningsarbeid rundt fredspolitiske spørsmål utover atomvåpen og kjernefysisk nedrustning har ikke eksistert på flere år. Det har resultert i fravær av viktig informasjon fra sivilsamfunnet i Norge på sentrale samfunnsområder – en forutsetning for demokratiet.»⁴⁹

Kampen blir usymmetrisk. Medienes rolle øker. Hvem har overskudd til å skrive og kvalitetssikre avisinnlegg og tidsskriftartikler når hverdagens forpliktelser er unnagjort? Opinionsdannelse skjer i stor grad gjennom TV-debatter, der fredsaktivister, som er amatører, skal hamle opp med ressurssterke politikere og andre profesjonelle. De fleste vil betakke seg. Derfor

trenger vi ansatte som kan jobbe med fredsarbeid på heltid. Kunnskapsproduksjon koster, formidling likeså.

Men økonomisk støtte også har en bakside; med penger følger krav, forpliktelser og føringer. Den største utfordringa er å blåse liv i det frivillige engasjementet.

Artikkelen er ikke fagfellevurdert.

NOTER

- 1) Se <https://roedt.no/ukraina> Lest 24/10. Se Ebbing «Krigen, NATO og venstresida» i dette nr.
- 2) Forklart i Ebbings artikkel «Krigen, ...» i dette nr.
- 3) Se f.eks. Linn Stalsberg i *agendamagasinet* no 20/1 og 1/3 2022
- 4) Johan Galtung, *Det finnes alternativer!* FMK, Oslo 1985, s. 5
- 5) Elisabeth Lønnå, «Kvinner i fredsbevegelsen – fra unionsstriden til andre verdenskrig.»
Upublisert manus foredrag, Oslo 29.09 2005
- 6) Martin Nag, *I strid for fred.*, Kvekerforlaget, Ås 1985, s. 6. SB står for Søndre Bergenhus, for å skille ham fra sin navnebror og fetter.
- 7) Lønnå, «Kvinner i fredsbevegelsen», op.cit.
- 8) Styreleder i Fredslaget, Inga Steen, skriver i en e-post til undertegnede «Før fikk fredsorganisasjoner støtte fra staten under en post som heter 'Opplysningsarbeid for fred'. Da Solberg-regjeringen kuttet denne støtten for mange år siden, måtte Norges Fredslag dessverre gi fra seg sitt kontor og si opp sine faste ansatte.»
- 9) De fleste er i dag relativt ukjente, kanskje med unntak av Fredrikke Mørk som møtte som privatperson. To av de fremste kvinnene i arbeiderbevegelsen, Martha Tynes og Gunnhild Zeiner, var til stede, men ble ikke valgt inn i delegasjonen, og ser ikke ut til å ha deltatt i det videre arbeidet i IKFF.
- 10) Randi Aas, *Bestemødre på Stortingsplass*, Emilia, Oslo 2006, s. 19
- 11) Geir Atle Ersland m fl, *Forsvaret. Fra leidang til totalforsvar*, Gyldendal, 1999, s. 80f. Ifølge Niels Henning Hontvedt, *Arbeiderpartiet og våpnene. Fra det brukne gevær til USAs atomparaply*, Svein Sandnes Bokforlag, Rånåsfoss 2020, s. 87ff, begynte snuoperasjonen med regjeringsposisjonen i 1935.
- 12) I dag har Fredsrådet 18 medlemsorganisasjoner, som spenner fra Norges Kristelige Studentforbund, via Nansen Fredssenter, Leger mot Atomvåpen og Stopp NATO til Bestemødre for fred. Noen organisasjoner er av ulike grunner ikke er medlem i Fredsrådet, og flere har oppstått og forsvunnet i årenes løp.
- 13) SNL: «Påskeopprøret», Fr. Hoffman, *Påskeopprøret*, Pax forlag, Oslo 1966
- 14) Sonja Lid, «Første demonstrasjon mot atomvåpen og 'De 13'» i Sverre Røed-Larsen og Anne Hjort-Larsen (red), *I strid for fred. Fredskontoret 1962-1972*, Kolofon forlag, Oslo 2012, s. 42
- 15) Nevnt i Sonja Lids brev til Lars Andreas, *ibid.* s. 42. Også beskrevet her <https://cnduk.org/peoples-history-of-cnd-demonstrators-in-trafalgar-square-1959/>
- 16) Ustvedt, Yngvar *Det skjedde i Norge, bd 4, 1952-61 Fra bygdene til byene*, Den norske Bokklubben, 1990, (Utgitt første gang på Gyldendal 1979) s. 276ff

- 17) De 13 er navngitt, *ibid.*, s. 277
- 18) Sonja Lid, «Første demonstrasjon», i Røed-Larsen og Hjort-Larsen (red), *Fredskontoret*, op.cit., s. 45
- 19) Avsnittet bygger på *ibid.* s. 42-46, og Ustvedt, *Det skjedde*, op.cit., s. 276ff
- 20) Anne-Sofie Nag og Håkon C. Pedersen, «I skyggen av den kalde krigen», i Røed-Larsen og Hjort-Larsen (red), *Fredskontoret*, op.cit., s. 65
- 21) Sverre Røed-Larsen, «Fredskontoret i historisk lys. Nasjonal og internasjonal sammenheng» i Røed-Larsen og Hjort-Larsen (red), *Fredskontoret*, op.cit., s. 28
- 22) Siste nummer i Nasjonalbibliotekets samling 1969, samlingen er merket *ukomplett*. Tidsskriftet kom ut med 10 nr. i året og fikk stor utbredelse ifølge Theo Koritzinsky. Navnet var brukt tidligere: Norges Fredsforening ga ut tidsskriftet Pax i 1920-årene.
- 23) SNL: «Pax Forlag»
- 24) Else Skjønberg, *Kvinnenes fredsbevegelse på åttitallet*, ProSus, Oslo 1998, s. 36. Værnø ledet Nasjonalrådet fra 1979 til hun ble valgt inn på Stortinget 1981
- 25) *Ibid.*, s. 180
- 26) *Ibid.*, s. 70
- 27) Randi Aas, *Bestemødrene på Stortings plass*, Emilia, 2006, s. 17
- 28) Dagsavisen 03/01 2011
- 29) Johan Galtung, «Hva pasifisme ikke er» i Tormod Bakke og Tom Nilsen (red), *Ikkevold – teori og praksis*, FMKs fredspolitiske skrifter, Folkereisning mot krig 1987, s. 40
- 30) Barbara Gentikow (red), *La oss snakke om krig*, Kolofon forlag, 2013, s. 233f. De neste avsnittene bygger på samme s. 233-238
- 31) *Ibid.* s. 17, s. 29ff
- 32) F.eks. Viggo Pedersens beretning «Stadig ikke kommet ut av krigen – etter 20 år» i Gentikow, *La oss snakke*, op.cit., s. 37ff
- 33) Aftenposten 7.febr 2012: «I 1998 søkte 3.008 personer fritak av overbevisningsgrunner. I 2010 var tallet nede i 345 personer. Det foreligger derfor ikke tungtveiende grunner til å videreføre dette apparatet, sier Faremo.» Grete Faremo var justisminister på dette tidspunktet.
- 34) Det har ikke lyktes å få tak i håndboka, men Håndbok for Sivilarbeidere, 1982, er bl.a. omtalt i *Tuntreet*: organ for Studentsamfunnet i Ås. 1982 Vol. 37 Nr. 3. Artikkelen stiller spørsmålstegn ved bruk av sivilarbeidere ved Landbruks-høgskolen, tre artikler, det meste av en dobbeltside er viet siviltjenesten. Neste side refererer et fredsmøte i samfunnet, med innledere fra Kvinner for fred, Mellomkirkelig råd, tidsskriftet *Kontrast* og AKP(ml)
- 35) SNL: «Folkereisning mot krig» Nasjonalbibliotekets samling er ikke komplett, men spenner over samme tidsrom.
- 36) Hele saken er utførlig beskrevet i Lars Aarønæs, *...truer rikets sikkerhet ... Ikkevold-saken og ytringsfriheten*, Tiden norsk forlag, Oslo 1989. Domsavsigelsen i Høyesterett 1986 s. 345-347
- 37) Intervju med I. Johansen i Dagsavisen 18. okt 2015
- 38) https://www.arkivportalen.no/entity/no-NTNU_arkiv000000037626?ins=UBIT
- 39) Harald Bjørke og Sverre Røed-Larsen, «Folkehøgskoleforsøket. Oppdragelse til fred» i Røed-Larsen og Hjort-Larsen (red), *Fredskontoret* op.cit., s. 135

- 40) Redigert av Harald Hansejordet, Samlaget 1982
- 41) <https://www.utdanningsnytt.no/lite-fredspedagogikk-i-norske-skoler/159573>
- 42) Ibid.
- 43) <https://www.ikff.no/hva-gjoer-vi/nedrustning/>
- 44) Avsnittet bygger på SNL: «Atomnedrustning»
- 45) Galtung, *Det finnes*, op.cit., s. 187ff
- 46) SNL: «Atomnedrustning»
- 47) Galtung, *Det finnes alternativer*, op.cit., s. 229ff
- 48) Ibid s. 53
- 49) Høringssvaret kan leses på Fredsrådets hjemmeside www.norgesfredsrad.no (4/11-22)